

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

12(21)

2012

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

**RELIGIJOS ETNOLOGIJA
IR LIAUDIŠKASIS PAMALDUMAS**

Sudarytojas JONAS MARDOSA

**ETHNOLOGY OF RELIGION
AND FOLK RELIGIOSITY**

Edited by JONAS MARDOSA

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	7

Straipsniai / Articles

Religijos etnologija ir liaudiškasis pamaldumas / Ethnology of Religion and Folk Religiosity

Jonas Mardosa

Įvadas į religijos etnologiją, liaudies religiją ir liaudiškąjį pamaldumą: paradigmų ir tyrimo turinio klausimai	9
Introduction to the Ethnology of Religion, Folk Religion and Folk Piety: Paradigms and Research Content. Summary	27

Halina Bondarenko

Šiuolaikinė ukrainiečių liaudiškojo religingumo transformacija	31
Modern Transformation of Ukrainian Folk Religiosity. Summary	48

Skaidrė Urbonienė

Kryždirbystė išeivijoje: religingumo ir/ar lietuviškumo manifestacija	51
Cross Crafting in Emigration: Manifestation of Religiosity and / or Lithuanian Identity. Summary	72

Jonas Mardosa

Verbos sakralumas ir kasdieniškumas: lytiškumo dimensija	75
Sacred and Profane Aspects of Palm Sunday <i>Verba</i> : the Dimension of Gender. Summary	101

Rimantas Sliužinskas

Mirties kaip miego samprata Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų tradicijoje	105
The Understanding of Death as Sleeping in the Evangelic Lutheran Tradition of Klaipėda Region. Summary	120

Aušra Kairaitytė

Bibliinių ir hagiografinių siužetų plėtotė tradiciniame lietuvių folklore	123
The Development of Biblical and Hagiographic Plots in Traditional Lithuanian Folklore. Summary	142

Liudmila A. Tulceva

Sakralusis supimosi universumas rusų agrariniame kalendoriuje	145
The Sacral Universe of the <i>Kachalnoe</i> Day (before St Peter's Fast) in the Russian Agrarian Calendar. Summary	163

Kiti straipsniai / Other articles*Darius Daukšas*

Lietuvos lenkai: etninio ir pilietinio identiteto konstravimas <i>ribinėse zonose</i>	167
<i>Lithuanian Poles: Constructing Ethnic and National Identity in Border Areas.</i>	
Summary	192

Diskusijos / Discussions*Irma Šidiškiene*

Antroponimų ir toponimų topografija etnografiniuose tekstuose: metodologinis požiūris	195
Topography of Anthroponyms and Toponyms in Ethnographic Texts: Methodological Approach. Summary	213

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Pertti J. Anttonen. Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation- State in Folklore Scholarship (<i>Lina Būgienė</i>)	215
Teodoras Lepneris. Prūsų lietuvis. V. Gerulaitienė (pareng.) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	221
Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. V. Čiubrinskas (sud.) (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	224
Rasa Čepaitienė. Paveldosauga globaliajame pasaulyje (<i>Vytautas Tumėnas</i>)	228

Konferencijos / Conferences

23-ioji AABS konferencija „Globalioji Baltija: ateinantys dvidešimt metų“ (<i>Auksulė Čepaitienė, Ieva Kripienė</i>)	238
12-oji EASA konferencija Paryžiuje (<i>Vida Savoniakaitė, Vytis Čiubrinskas</i>)	243

Sukaktys / Anniversaries

Venantui Mačiekui – 75-eri (<i>Gražina Kadžytė</i>)	249
---	-----

Kryždirbystė išeivijoje: religingumo ir/ar lietuviškumo manifestacija

Skaidrė Urbonienė

Straipsnyje analizuojami išeivijoje sukurti kryžiai, koplytstulpiai, stogastulpiai (lauko paminklai ir interjero atributai). Pagrindiniai šaltiniai – autorės Čikagoje (JAV) 2012 m. balandžio–gegužės mėnesiais surinkta lauko tyrimų, archyvinė, muziejinė medžiaga ir publikacijos išeivijos leidiniuose. Apžvelgiant kryžių dirbimo išeivijoje ištakas ir apibūdinant kryžių dirbimo priežastis bei būdingiausius kryždirbystės paminklų simbolinius elementus, vyraujančius skulptūros siužetus, atskleidžiama kryžių simbolinė prasmė lietuvių imigrantams. Straipsnio išvadose teigiama, kad pagrindinė išeivijos kryžių paskirtis yra lietuviškumo manifestacija, nors kryžiai išlaiko ir savo religines funkcijas.

Dr. Skaidrė Urbonienė, Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, el.paštas: skaidreu@gmail.com

Tyrinėdama šiuolaikinę liaudies skulptūrą podoktorantūros stažuotės projekto ribose¹, kolegų buvau paskatinta pasidomėti šia sritimi išeivijoje. Tyrimui pasirinkau Čikagą kaip didžiausią diasporos lietuvių bendruomenę JAV ir už Lietuvos ribų, kur sutelkti pagrindiniai lietuvių išeivių archyvai, yra dvejios lietuvių kapinės (Tautinės ir Šv. Kazimiero), penkios (įskaitant Čikagos priemiesčius) lietuviškos parapijos. Rūpėjo pažiūrėti, ar gyva dar kryždirbystės tradicija išeivijoje. Nuvykusi labai greitai patyriau, kad tyrimas gerokai pavėluotas, nes dauguma kryžių dirbėjų jau iškeliaavę anapus, o jaunimas tuo nebeužsiima. Sunku surasti ir prie lietuvių namų stovinčius kryžius, nes paprastai jie stovi už namo, tad iš gatvės pusės nematyti. Be to, kaip sužinojau pirmosiomis viešnagės Čikagoje dienomis, prie namų kryžius statėsi daugiausia antrosios bangos imigrantai, vadinamieji *dipukai*², o jiems pasenus ir persikėlus gyventi kitur ar mirus,

¹ Podoktorantūros stažuotė finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) įgyvendinamą projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotių įgyvendinimas Lietuvoje“.

² Pirmoji imigrantų banga, susijusi su ekonomine imigracija, vyko XIX a. 7 deš.–XX a. 4 deš. Antroji banga – tai XX a. 5 deš. pabaigos politinio prieglobsčio imigracija, vadinamieji *dipukai*. Terminas *dipukai* kilęs iš Antrojo pasaulinio karo laikų perkeltųjų asmenų stovyklų (DP – Displaced Persons Camps). Trečioji banga – tai dabartinė ekonominė imigracija (nuo XX a. 9 deš.) (Čiubrinskas 2005: 44).

naujieji savininkai, jei jie ne lietuviai, paprastai tokių kryžių nebesaugo. Todėl ne vienas kryžius, stovėjęs prie lietuvių namų, jau yra sunykęs arba sunaikintas, vienas kitas perkeltas į tokias vietas kaip Lemonto (Čikagos priemiesčio) kryžių kalnelis ar pan. Klausinėdama, kur dar galima pamatyti lauke stovinčių kryžių, sulaukdavau tik gūžtelėjimo pečiais. Todėl aplankiau tik tas vietas, kurias pati žinojau ir dar keletą nurodytų, ir didesnę laiko dalį skyriau medžiagos paieškai lietuvių archyvuose ir muziejuose. Straipsnyje remiuosi savo stebėjimais ir užrašais, pusiau struktūruotų interviu, dažniausiai pereinančių į laisvus pokalbius su Čikagos lietuviais, medžiaga, surinkta 2012 m. balandžio 3 – gegužės 7 d. Teko kalbėtis su nedideliu žmonių skaičiumi – 22. Iš jų 7 – pokariniai imigrantai, 3 gimę Amerikoje, 11 trečiosios bangos imigrantų, 1 laikinai Amerikoje dirbantįs. Pavyko telefonu pasikalbėti su dviem senosios kartos kryžių kūrėjais (80 ir 88 metų amžiaus). Taip pat kaip šaltiniu naudotasi 1950–2011 m. išėivijos leidiniuose publikuota medžiaga (nuotraukomis, interviu su meistrais, dailininkais, dariusiais kryžius, publikacijomis apie pastatytus kryžius, vykstančias parodas, pranešimais apie renkamas aukas kryžiams statyti, pastatytų kryžių šventinimą ir pan.), atskleidžiančia išėivijos kryždirbystės situaciją JAV. Taip pat nemažai informacijos suteikia ir Litanistikos tyrimo ir studijų centro³ (LTSC) Meno ir Pasaulio lietuvių archyvai, LTSC Lietuvių muziejaus⁴ ir Balzeko lietuvių kultūros muziejaus⁵ (BLKM) eksponatai bei natūroje tirti kryžiai, koplytstulpiai ir stogastulpiai (jie nufotografuoti).

Straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kokia yra lietuvių išėivių darytų kryžių – lauko paminklų ir interjero atributų – reikšmė imigrantų gyvenime? Į šiuos kryždirbystės objektus kaip simbolius žvelgiama pasiremiant kultūros antropologo Cliffordo Geertzo požiūriu į simbolį, jį suvokiant kaip kiekvieną objektą, veiksmą, įvykį, ypatybę ar santykį, kuris perteikia kokią nors sampratą, o ši samprata ir yra simbolio „reikšmė“ (Geertz 2005: 101). Simbolinės formos, kaip ir socialinės, gali būti pasitelkiamos įvairiems tikslams (Geertz 2005: 123), todėl straipsnyje per simbolinius ženklus – kryžius – aptariamas vienas iš lietuvių tautinio tapatumo palaikymo būdų išėivijoje. Pasak etnologo Dariaus Daukšo, lietuviškumo temos suintensyvėjimą ypač galima apčiuopti tam tikrais lūžiniais istoriniais momentais (Daukšas 2006: 2). Pastaruoju metu padidėjus emigracijos

³Litanistikos tyrimo ir studijų centras (Lithuanian Research and Studies Center) – tai JAV lietuvių visuomeninė mokslo, kultūros ir informacijos organizacija, įkurta 1981 m. ir veikianti Čikagoje. Jos tikslas – kaupti lietuvių kultūros ir istorijos medžiagą, rengti ją mokslo tiriamajam darbui. Centras vienija 12 padalinių, iš kurių trijuose – Pasaulio lietuvių archyve, Meno archyve ir Lietuvių muziejuje – straipsnio autorė rinko medžiagą išėivijos kryždirbystės tyrimui.

⁴Toliau tekste vartojamos santrumpos LTSC/MA; LTSC/PLA; LTSC/LM.

⁵Balzeko lietuvių kultūros muziejus (Balzekas Museum of Lithuanian Culture) veikia Čikagoje nuo 1966 m. Jo įkūrėjas – verslininkas, JAV lietuvių visuomenės veikėjas Stanley Balzekas. Muziejuje daugiausia kaupiama litanistinė, su lietuvių išėiviais susijusi medžiaga.

mastams, ši tema vėl tampa aktuali. Tikslui pasiekti keliami uždaviniai: apžvelgti kryžių dirbimo išėivijoje ištakas, atskleisti interjerui skirtų kryželių simbolinę prasmę, aptarti privačioje ir viešojoje erdvėje statytų kryžių būdingiausias bruožas, išskirti būdingiausias kryždirbystės objektų skulptūros siužetus ir dekoru elementus, jų simbolines prasmes, apibūdinti kryžių (interjero atributų ir lauko paminklų) reikšmę lietuviškumo palaikymui išėivijoje.

Iš pradžių ketinau atskleisti kryžiaus reikšmę ne tik antrajai imigrantų – *dipukų* – kartai, bet ir jų palikuonims bei trečiosios bangos imigrantams. Tačiau kalbantis su jaunesnės kartos Amerikos lietuviais ir trečiosios bangos imigrantais retas kuris atsakė, o tuo labiau plačiau pasakojo apie Amerikoje jiems žinomus lietuviškus kryžius. Trečiabangininkai beveik nieko nežinojo arba galėjo paminėti tik tuos kryžius, kurie stovi prie jų lankomos lietuviškos bažnyčios. Ne visi yra buvę ir Lemonte, tad nežino ir ten įkurto kryžių kalnelio. Be to, faktai, kad daugelis *dipukų* pastatytų kryžių yra jau sunykę, o mažieji interjero kryželiai nukeliavę į muziejus, rodo, jog jaunajai kartai tokie simboliai nėra reikšmingi, kaip jie nėra reikšmingi ir trečiabangininkams. Tad tyrimas atskleidė kryžiaus (lauko paminklo ir interjero atributo) reikšmę senosios kartos, daugiausia *dipukų*, gyvenime.

Užsienio šalyse lietuvių statytų kryžių ypač padaugėjo po Antrojo pasaulinio karo, kai didžiulė emigrantų banga paliko tėvynę. Iki šiol ši lietuvių emigrantų veikla – kryždirbystė – išsamesnių mokslinių tyrimų nesulaukė. Meno istorikas Jonas Grinius savo veikale *Lietuvos kryžiai ir koplytėlės* trumpai paminėjo išėivijoje gyvuojančią kryždirbystės tradiciją (Grinius 1970). Architektūros istorikė Milda Bakšytė Richardson viename straipsnyje plačiau supažindino su šia išėivių veikla (Bakšytė-Richardson 1999). Tačiau jos straipsnis skirtas tik keliems autoriams pristatyti, jame daug vietos užima ir kitokia šių meistrų veikla, todėl iš šio straipsnio sunku susidaryti išsamesnį kryždirbystės vaizdą išėivijoje. Taip pat šios autorės trumpas apžvalginis skyrelis apie išėivių koplytstulpius ir kapines paskelbtas leidinyje *Lietuvių kultūros paveldas Amerikoje*, tačiau ir jame autorė aprašė tik kelis kryžius ir koplytstulpius bei jų autorius, bendresnio kryždirbystės vaizdo Amerikoje nepateikdama (Richardson 2009). Straipsnyje, aiškinantis kryždirbystės reiškinių įtaką lietuvių tapatumo palaikymui, remtasi Lietuvos mokslininkų atliktais migrantų identiteto tyrimais (Čiubrinskas 2005; Kripienė 2011; Kuzmickaitė 2004; Liubinienė 2011).

Terminai. *Kryžiais* išėivijos spauda ir kalbinti žmonės vadina ne tik kryžmiškus kryžius, bet ir tokius sakralinius mažosios architektūros paminklus kaip stogastulpiai bei koplytstulpiai. Tiesa, kartais šmėkšteli terminas *koplytstulpis* ar *koplytėlė*. Tačiau vyrauja visus paminklus (išskyrus ant sienų kabinamas mažas koplytėles, kurios ir vadinamos *koplytėlėmis*) apibūdinantis vienas pavadinimas – *kryžius*. Toks termino *kryžius* vartojimas paveldėtas iš tarpukario Lietuvos:

kryžiais tiek kryžmiškus kryžius, tiek ir stogastulpius, rečiau koplytstulpius vadino Lietuvos žmonės, spauda, dažnas to meto tyrinėtojas. *Koplytėlėmis* vadintos ant žemės stovinčios ir į medžius kabinamos koplytėles, taip pat ir koplytstulpiai. Straipsnyje vartojamas išėivijoje paplitęs apibendrinantis visus sakralinius mažosios architektūros paminklus *kryžiaus* terminas, tačiau kai kuriais atvejais, siekiant išskirti paminklų tipus, vartojami ir mokslinė tipologine klasifikacija paremti terminai *kryžiai*, *stogastulpiai*, *koplytstulpiai*, *koplytėlės* (Čerbulėnas 1966).

Kryžiai perkeltųjų asmenų stovyklose Vokietijoje

Prievartinis atskyrimas nuo tėvynės, gimtųjų vietų skatino simbolinių objektų poreikį. Labai greitai tokiu objektu tapo lietuviškas kryžius, stogastulpis ar koplytstulpis. DP stovyklos buvo ta vieta, kur prasidėjo tiek lauko paminklų (kryžių, koplytstulpių, stogastulpių) statymas, tiek ir interjerui skirtų pastatomųjų kryželių drožyba. Pastarieji skiriasi nuo įprastų tradicinių Lietuvoje paplitusių interjero kryželių su Nukryžiuotojo skulptūra. Būtent tokių išėiviai ir nedarė. O darė jie miniatiūrinės (30–70 cm, kartais ir 1 metrą ar 1,5 metro siekiančias) Lietuvos sodybose ir pakelėse stovėjusių sakralinių mažosios architektūros paminklų versijas, savotiškus maketus. Skulptūra tokiuose nedideliuose drožiniuose yra labai abstrakti, nėra svarbus elementas, jai suteikiama dekoratyvinė reikšmė. Šiuose drožiniuose akcentuojama tam tikros rūšies architektūrinio paminklo forma, ypatingi bruožai, puošyba. Tokius kryželius DP stovyklose ėmė daryti ne tik savamoksliai meistrai, bet ir profesionalūs menininkai.

Pasiremsiu architekto Jono Muloko (1907–1983), kuris suprojektavo ne vieną lietuvišką bažnyčią Amerikoje, pavyzdžiu. Dar gyvendamas Vokietijoje, Augsburgo DP stovykloje, jis pradėjo drožti nedidelius pastatomus kryželius, siekdamas, kaip įrašė viename jų, kad maži jo darbeliai primintų „mielos tėviškės žaliuojančius laukus, kryžkelėse pasvirusius kryžius“ (BLKM eksponatas). Mulokui architektūrine prasme originaliausi ir įdomiausi atrodė lietuviški koplytstulpiai ir stogastulpiai. Jo nuomone, Europoje tokių koplytstulpių kaip lietuviški nėra, todėl jis ėmėsi kurti būtent šį paminklo tipą, anot jo, pažymintį lietuvių originalumą (Celiėsius 1983: 38). Labiausiai jis mėgo dviaukštį stogastulpį. Į šiuos dirbinius įpindavo Vyčio simbolį, Gedimino stulpus, Gedimino kalną su pilimi, Aušros Vartų Mariją. Žmonėms jo drožti interjero kryželiai labai patiko, tad jų pradėta užsakyti ir daugiau. Kad atliktų užsakymus, Augsburgėje Mulokas atidarė dirbtuvę, kurioje dirbo net 40 darbininkų. Daug kas norėjo įsigyti vadinamųjų Muloko kryžių atminčiai, turėti „Tėvynės dalelę“ (Celiėsius 1983: 37). Panašiai nutiko ir inžinieriui Viktorui Veselkai (1916–2010), pradėjusiam drožti kryželius Hanau stovykloje, – greitai jo drožiniai išpopuliarėjo ir pasipylė užsakymai, nustoję plūsti ir apsigyvenus JAV, Detroitė (Astašaitis 1953).

Tačiau vien tik interjerui skirtų mažųjų kryželių drožyba nesitenkinta. DP stovyklose ėmė kilti ir lauko paminklai – kryžiai, koplytstulpiai, stogastulpiai. 1945–1952 m. laikotarpiu tradicinių lietuviškų kryžių buvo pastatyta Vokietijoje: Augsburg, Freiburg, Hanau, Giuneburge, Seligenstadte, Spackenberge, Seedorfe; Danijoje: Dragsbaeke ir kt.

Spaudos pranešimuose, aprašančiuose DP stovyklose stovinčius kryžius, paminimos ir jų statymo intencijos: tai ir Dievo palaimos siekis, tai ir dėkingumo išraiška, tai ir atminties ženklas žuvusiems kare ir pokariu. O kartu, kaip pabrėžiama ne viename straipsnelyje, lietuviškas kryžius liudijo gimtinės ilgesį ir jos laisvės viltį. Štai 1945 m. Augsburgio aikštėje, kur šakojasi keliai į šio miesto priemiesčiuose įkurtas lietuvių pabėgėlių stovyklas (Hochfeldo ir Haunstetteno), buvo pastatytas ažuolinis lietuviškas kryžius su įrašu lietuvių, vokiečių, anglų ir prancūzų kalbomis: „Augsburgo išeiviai lietuviai, maldaudami Dievo palaimos, gerbdami savo žuvusius ir dėkodami savo geradariams, stato šį lietuvišką kryžių, idant jis bylotų, kad čia karo audrų atblokti lietuviai ilgėjosi savo tėvynės ir troško jai laisvės. A. D. 1945“ (Buv. augsburgiečių... 1982). Lietuviškas kryžius prie Dragsbaeko stovyklos (Danijoje) turėjo įrašą lietuvių ir danų kalbomis: „Viešpatie, kartą ir Tu buvai pabėgėlis, prašome globoti mus visus, netekusius tėvynės“ (*Laiškai lietuviams* 1952). 1949 m. Seligenstadto stovykloje pastatytame kryžiuje buvo įrašas: „Viešpatie, maldaujame Tavo globos ir palaiminimo sunkioje tremties kelionėje. Čia gyveno lietuviai tremtiniai, kurie mylėjo Dievą ir tėvynę“ (LTSC/PLA, DP fondas, b. V-SELIG-4, l. 17).

Taigi, jau perkeltųjų asmenų stovyklose lietuviai pabėgėliai, siekdami adaptuotis naujoje šalyje, kūrė savo šalį, namus simbolizuojančius objektus, padedančius jiems išlaikyti ryšį su tėvyne. Vietos netekimas reiškia vietos įsivaizdavimą per atstumą (Daukšas 2011: 310). Tam įsivaizdavimui pasitarnauja ir įvairūs objektai, artefaktai – apranga, gyvenimo stilius, kalba, maistas, muzika, ritualai, religiniai įsitikinimai bei kitas simbolinis turinys, kurį migrantai dažnai atsiveža iš kilmės šalies (Liubiniene 2011:147). Tokie objektai kaip interjerui skirti kryželiai ir didieji lauko kryžiai pabėgėliams tapo Lietuvos, kurią jie paliko, gimtinių, sodybų simboliu. Taigi, lietuviškasis kryžius pasitraukusiems lietuviams buvo ne tik religingumo, bet pirmiausia tautinio identiteto – lietuviškumo – ženklas.

„Tėvynei Lietuvai prisiminti“: miniatiūriniai interjerui skirti kryžiai

Kaip minėta, mažuosius interjero kryželius lietuviai išeiviai gaminti pradėjo DP stovyklose. Vėliau, jau apsigyvenę įvairiose pasaulio šalyse, daugiausia JAV, dauguma šių žmonių kryžių dirbimo neatsisakė, toliau juos darė. Interjerui skirtų miniatiūrinių kryžių, stogastulpių ir koplytstulpių gamyba Amerikoje išplito, jie buvo eksponuojami išeivijos tautodailės parodose, laikomi namuose, jų

gamybos idėją perėmė skautai, ypač masiškai ėmę dirbti tokius kryžių ir koplytstulpių modelius kasmet rengiamoms Kaziuko mugėms.

Kuo šie drožiniai ypatingi ir ką jie mums šiandien sako?

Droždami interjerui skirtus kryželius dauguma išėivių meistrų stengėsi atkartoti (ar pagal piešinius ir nuotraukas kopijuoti) dar Lietuvoje jų pačių matytų sakralinių mažosios architektūros paminklų formas. Kai kurie išėiviai meistrai iš miniatiūrinių kryželių ir koplytstulpių komponavo tam tikras simbolines kompozicijas. Paminėtini fiziko, profesoriaus, žymaus etnografo Igno Končiaus (1886–1975) darbai. Drožinėti pradėjęs dar DP stovykloje Vokietijoje, daugiau drožyba užsiėmė gyvendamas Bostone (JAV). Lietuvoje rinkęs medžiagą apie kryžius, koplytėles, koplytstulpius, pateikęs kryžių ir skulptūros siužetų statistiką, pats fotografavęs ir aprašęs tirtuosius objektus, Končius labai gerai išmanė mažosios architektūros paminklų formas ir dekorą. Tačiau savo kūryboje jis nesistengė kopijuoti matytų kryžių ir kitų paminklų (visgi jo drožiniuose lengvai galime atsekti būdingiausius Žemaitijos paminklų bruožus), jam šie objektai tapo simboliais, kuriais jis perteikė mintis, įprasmino savo ir tautos istoriją. Knygoje apie drožinius I. Končius rašė: „Žiūrėkime, paslėptų – pasislėpusių minčių ieškodami, stebėkime, bene dvelktels žemaičių širdžiai suprantama kryžių-koplytėlių kalba apie Vargstančios Tėvynės – Gimtojo Krašto netolimos praeities, skausmingos dabarties dygliuoto gyvenimo atneštinius sunkumus“ (Končius 1954: 15). Neretas motyvas jo drožtose kompozicijose – įlaužti ar nulaužti kryžiai, grandinės, varpai. Kryželiai Končiaus drožiniuose simbolizavo ir pavienio žmogaus (kartu ir paties Končiaus) gyvenimo nelaimės, skausmus, ir tautos likimą. Nulaužti kryžiai – tai žuvę, o įlaužti – patekę į sunkumus, nukentėję arba palūžę žmonės. Varpai jam reiškė džiugius įvykius. Kai kur (ypač ant sienos kabinamose koplytėlėse) lūžio motyvas pakeičiamas grandinėmis, šalia įkomponuotais palaužtais medžių kamienais ar mažais įlaužtais kryžiukais. Pasitaiko ir krikščioniškų kančių simbolizuojančių atributų – tai erškėčių vainikas ir perversa kalaviju širdis.

Paminėtinos ir kitokio pobūdžio simbolinės kompozicijos, kurių pagrindinis motyvas – prie ornamentuoto lietuviško kryžiaus papėdėje skausminga poza palinkusi sėdi ar klūpo lietuvaitė – simbolinis Lietuvos įvaizdis. Dažnai tokias kompozicijas palydi įrašai, pvz., skulptoriaus Petro Vėbros (1908–2001) Vokietijoje 1948 m. sukurtoje kompozicijoje lotyniškai įrašyta „Viešpatie, saugok mūsų šalį. 1948 m.“, drožėjo iš Deitono (Ohajas) George'o Mikalausko kompoziciją lydi užrašas „Liūdinti Lietuva“, drožėjo Broniaus Buračo (1888–1976) drožinyje įrašyta „Dieve, gelbėk Lietuvą“ (LTSC/LM ir BLKM eksponatai).

Išsiskiria simbolinės Stasio Motuzo (1898–1985), pradėjusio drožinėti 1955 m. Vokietijoje, kompozicijos. Daug jo darbų paplito ne tik Vokietijoje, bet ir Amerikoje, dalis drožinių saugoma ALKA muziejuje Putname (Konektikutas), Balze-

ko lietuvių kultūros muziejuje. Žinomiausia jo skulptūrinė kompozicija, publikuota ne viename išeivijos leidinyje, vaizduoja tvorele aptvertą gausiai ornamentais išpuostą kryžių, šalia kurio eina žmogus, palinkęs po sunkia našta – kryžiumi, sudarytu iš rąsto su penkiakampe žvaigžde viršūnėje ir skersinio iš kūjo ir pjautuvo. Tai sovietų spaudą kenčiančių Lietuvos žmonių alegorija. Panašių kompozicijų jis sukūrė ne vieną (1 pav.). Jose centrinę vietą visada užima gausiai ornamentuotas kryžius, o šalia jo įkomponuojamas ar po kryžiumi palinkęs vyras, ar klūpanti ir aukštyn rankas iškėlusį lietuvaitė (kenčianti Lietuvą), arba ir abi šios figūros. Motuzas savo kompozicijas dar papildydavo tokiais simboliais kaip pjautuvas su įrašu: „Sovietų Rusijos pjautuvas – tautų pavergimo simbolis“ bei lentelėmis su įrašais: „Liūdnas prisiminimas: 1940 m. birželio mėn. 15 d. Sovietų Rusija klastingai okupavo Lietuvą“, „Apsaugok, Aukščiausias, tą mylimą šalį, kur mūsų sodybos, kur bočių kapai“.

Visgi tarp interjerui skirtų kryželių vyravo ne aptartos simbolinės kompozicijos, o pavieniai pastatomieji miniatiūriniai kryželiai, dažniausiai skiriami „tėvynei Lietuvai prisiminti“ (Amerikos lietuvis, 88 m.). Kaip pavyzdį pristatyti šios rūšies dirbinius pasitelksiu Čikagoje gyvenusio meistro Antano Poskočimo išdrožtus kryželius, kurie yra eksponuojami LTSC Lietuvių muziejuje, ir P. Laurinio (Povilo Laurinavičiaus?) kryželius, saugomus Tėvų jėzuitų vienuolyne Čikagoje. Tik pažvelgus į abu šių meistrų kryželių rinkinius matyti, kad autoriai savo dirbiniuose stengėsi perteikti Lietuvos etnografinių regionų kryžių bruožus. A. Poskočimas droždamas kryžius vadovavosi Pauliaus Galaunės knygoje *Lietuvių liaudies menas* (1930 m.) pateiktais brėžiniais. Išdrožęs visus kryžmiškus kryžius (45 vnt.) pagal minėtoje knygoje pateiktus brėžinius (Johnson 1984: 9), anot paties meistro, jis ėmėsi drožti kryželius savaip (Prunskis 1981). Lietuvių muziejuje dabar eksponuojami 49 Poskočimo drožti kryželiai ir 8 Mažosios Lietuvos krikštai. Kopijuodamas Galaunės knygą meistras atskleidė visų etnografinių regionų kryžių bruožus, vėliau, kurdamas savaip, visgi ir toliau interpretavo Galaunės knygą. P. Laurinio drožti kryželiai (14 vnt.) išsiskiria ypatingu kruopštumu, dėmesiu

1 pav. Stasio Motuzo kompozicija „Lietuvos Atgimimo Sąjūdžiui – už Lietuvos laisvę“, 1969 m. BLKM (S. Urbonienės nuotrauka, 2012 m.)

2 pav. P. Laurinio kryželiai Tėvų jėzuitų vienuolyne Čikagoje (S. Urbonienės nuotrauka, 2012 m.)

detalėms, tad jam pavyko atkartoti ne tik regioninius, bet net ir lokalių vietovių kryžių bruožus (2 pav.).

Minėtuose Poskočimo ir Laurinio kryželių rinkiniuose yra įvairiems regionams atstovaujančių pavyzdžių, – matyt, jie buvo daryti norint parodyti etnografiniams Lietuvos regionams būdingus kryžių bruožus. Poskočimas siekė, kad kryželiai jaunimui padėtų nepamiršti lietuviškos kultūros, liaudiškos medžio drožybos. Todėl miniatiūrinius kryželius jis kūrė „kaip tautinį-religinį papuošimą lietuvių namams, kur auga lietuviškas jaunimas“ (Prunskis 1981). Tokie nedideli kryželių, stogastulpių ir koplytstulpių modeliukai, skirti laikyti namuose, buvo labai populiarūs tarp *dipukų* kartos lietuvių („išėivio namuose rasi miniatiūrinį tautiniais motyvais padabintą kryžių ar koplytėlę, kuris primena tėvų kraštą ir lyg Viešpaties ranka globoja esančius jo artumoje“ (Tijūnas 1973a). Kaip paliudijo vienas kryžius dirbantis Amerikos lietuvis (80 m.), tokie sumažinti kryžių ir koplytstulpių variantai buvo labai populiarūs lietuvių tarpe. Jis prisiminė atvejį, kai vienas lietuvių išėivių palikuonis, stambus verslininkas, gal prieš 35

metus užsakė jam padaryti medinį lietuvišką kryžių, kurį pritvirtinęs ant savo automobilio bagažinės važinėdavosi paraduose, kad pademonstruotų savo lietuviškas šaknis. Šis meistras teigė, kad dirbant ir įsigyjant kryžius „religingumas yra antraeilis dalykas, lietuviškumas yra pirmoje eilėje, 95 procentai svarbu lietuviškumas“. Kitas Amerikos lietuvis (88 m.) pasakojo, kad daryti nedidelius medinius kryželius pradėjęs norėdamas „lietuviškai papuošti savo namus, padaryti ką nors atminimui savo vaikams ir šiaip mieliems žmonėms“. Jo teigimu, kryžius išeiviai įsigyja „pagal lietuviškumą, dėl religingumo mažiausiai“, ir jis dėl lietuviškumo juos daręs.

Viena senyvo amžiaus Amerikos lietuvė paliudijo, kad ji tokių miniatiūrinių kryželių ir koplytstulpių turėjusi ne viena, bet dabar juos yra atidavusi Balzeko lietuvių kultūros muziejui, nes pati didelę metų dalį gyvena Lietuvoje. Tiesa, ir į Lietuvą yra atsivežusi vieną tokį kryželį ir laiko namuose. Kita lietuvė (69 m.), į Ameriką atvykusi su tėvais būdama maža mergaitė, namie laiko suvenyrinį nedidelį koplytstulpį, primenantį Kryžių kalną, kurį aplankė jau porą kartų viešėdama Lietuvoje.

Mažieji interjero kryželiai nėra praradę religinės ir lietuviškumo reprezentavimo reikšmės ir šiomis dienomis. Lietuvio kunigo liudijimu, žmonės noriai įsigyja namams skirtų kryželių, kuriuos daro Lemonte gyvenantis meistras. Kalbintas meistras sakė, kad žmonės juos įsigyja kaip suvenyrus dovanoms: „Žmonės perka tuos mažus kryželius ir dovanuoja net amerikonom, kad parodytų, kas Lietuvai būdinga.“

„Stačiau, nes reikėjo statyti“: kryžiai privačioje ir viešoje erdvėje

Lietuviams įsikuriant kitose šalyse, kryžių statymo tradicija buvo perkelta ir į jas. Kryžiai statyti privačioje erdvėje – prie lietuvių imigrantų namų bei viešose erdvėse – prie bažnyčių, bendruomenės namų, jaunimo stovyklose, kapinėse ir pan. Viešose vietose stovintys lietuvių kryžiai ir ypač kelių aukštų stogastulpiai pasižymėjo aukštumu. Siekta tokiais paminklais atkreipti praeivių dėmesį, o didelis kryžius, pasak amerikiečių antropologės Sylvios Grider, tiriančios pakelės paminklų fenomeną, turi didesnę vizualinę poveikį ir traukia daugiau dėmesio (Grider 2011: 131).

Perfrazuojant Geertzą, tyrimui svarbu ne tik kryžiai, bet ir priežastys, dėl kurių jie atrodo svarbūs, t. y. įgavę svarbos, juos darantiems ar įsigyjantiems žmonėms (Geertz 2005: 254). Kodėl statyti šie kryžiai, kam jie skirti, pasako dedikaciniai įrašai, taip pat ir pranešimai išeivijos spaudoje apie kryžių pastatymą, šventinimo iškilmes. Dauguma kryžių, stogastulpių ir koplytstulpių, pastatyti viešose vietose, buvo dedikuojami Lietuvos partizanams ir Sibire žuvusiems kankiniams pagerbti, kenčiantiems ir pavergtiems Lietuvos žmonėms. Pavyzdžiui, toks stogastulpis 1962 m. buvo pastatytas Portlande (Oregone) (Tokiais

paminklais... 1962). Maspete (Niujorkas) prie Atsimainymo parapijos bažnyčios 1981 m. pastatytame koplytstulpyje įdėta dedikacija „Atminčiai lietuvių, kurie aukojasi ir žuvo už savo tikėjimo ir Tėvynės laisvę“ (LTSC/MA, b. „Kryžiai ir koplytstulpiai“). Niujorko pasaulinei parodai (1964 m.) pagal architekto J. Muloko projektą padarytas ir pastatytas stogastulpis taip pat buvo dedikuotas „Žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę“ (Kryžius pasaulinėje... 1964). Čikagoje prie Jaunimo centro stovi iš betono nulietas J. Muloko projektuotas Sibiro tremtiniam ir Lietuvos partizanams atminti skirtas monumentas, kurio centrinė dalis – tai dviejų aukštų stogastulpis (pastatytas 1960 m.).

JAV gyvenantys lietuviai labai jautriai reaguodavo į pranešimus apie naikinamus kryžius, ypač naikinamą Kryžių kalną Lietuvoje. Kaskart, kai JAV pasiekdavo tokie pranešimai, spaudoje papildavo komentarai ir tų įvykių aprašymai. Būdavo imamasi ir atsakomųjų veiksmy, pvz., idėja Dainavos jaunimo stovyklavietėje prie Mančesterio (Mičiganas) sukurti kryžių kalnelį, primenantį esantį Lietuvoje, gimė sužinojus apie Kryžių kalno naikinimą (Baužys 1991: 11). Reaguota ir į Trijų kryžių kalno Vilniuje sunaikinimą 1950 m. Atsiliepiant į tai 1965 m. buvo pastatyti trys kryžiai prie lietuvių bažnyčios Deitone (JAV) pagal architekto Alfredo Kulpavičiaus (1923–2007) iš Toronto (Kanada) projektą ir dedikuota Lietuvos kankiniams ir komunistų sunaikintiems Vilniuje Trims kryžiams atminti (Grinius 1970: 177). Kai kam tie trys kryžiai asocijavosi su trimis Baltijos valstybėmis – Latvija, Lietuva, Estija (Končius 1966). Be to, populiarios išėivijoje buvo kamerinės, nedidelio formato medinės trijų kryžių kompozicijos – aliuzija į sunaikintus Vilniaus Tris kryžius. Tokių kompozicijų sukūrė P. Laurinavičius (1909–1988), V. Veselka, J. Mulokas ir kiti.

Prie bažnyčių pastatyti kryžiai buvo skiriami Bažnyčios jubiliejams, Lietuvos krikštui paminėti (dailininko Jurgio Daugvilos (1923–2008) dirbtas kryžius Čikagoje, Braitono parke, 1987 m.), taip pat ir Lietuvos nepriklausomybės (1918 m.) jubiliejams atminti (1968 m. J. Muloko projektuotas stogastulpis prie Šv. Antano parapijos bažnyčios Čikagos Cicero rajone). Tačiau svarbiausia čia stovėjusių lietuviškų paminklų funkcija buvo rodyti, jog tai – lietuviška parapija. Viltasi, kad prie bažnyčių statomi kryžiai ne tik ženklins lietuvišką bažnyčią, bet ir „paskatins lietuvius laikytis prie savo lietuviškų parapijų“ (LTSC/MA, b. „Kryžiai ir koplytstulpiai“). Maspeto Atsimainymo parapijos bažnyčios koplytstulpio šventinimo akte buvo parašyta: „Ši koplytėlė tebūna ženklu, kad lietuvių tauta nemirė, ir terodo pasauliui lietuvių pasiryžimą tęsti kovą prieš religijos persekiojimą ir už gražinimą Lietuvai laisvės“ (Koplytėlės... 1982). Religingumo siekis ir lietuviškumo manifestacija susipina kunigo Juozo Kluonio intencijose pastatyti lietuvišką kryžių prie Šv. Antano bažnyčios, kurioje jis dirbo, Makinau miestelyje (Mičiganas):

...aš noriu prie bažnyčios pastatyti kryžių, kurie buvo statomi Lietuvoje – laukuose, sodybose, kryžkelėse, prie bažnyčių. [...] Aš manau, kad tokio lietuviško tautodailės stiliaus pastatytas kryžius maldose primins visiems Lietuvą, jos tragiškos nelaisvės dienas. [...] Be to, šis kryžius mums taip pat primins padėką Dievui, kuris apdovanojo mus įvairiomis malonėmis (Kasniūnas 1985).

Kryžiais išsakomas ir svarbus *dipukams* siekis – palaikyti jaunosios kartos lietuviškumą: „Šis Lietuvos kančių simbolis, lyg paties Viešpaties ranka, tesaugo visus iš tėvynės išbloktuosius, o labiausiai jaunąją Lietuvos atžalą nuo sunykimo pavojaus“ (Tijūnas 1973b).

Kita viešose erdvėse stovinčių paminklų funkcija buvo garsinti Lietuvos vardą. Pvz., kun. Antanas Bukauskas (1916–2006), statydamas kryžius Misisipio valstijoje, prisipažino, kad tokiu būdu jis garsina Lietuvos vardą ten, kur niekas nežinojo nei „apie tokią tautą, nei jos vardo nebuvo girdėję“ (R-kas 1979: 4). Statant lietuvišką stogastulpį Niujorko pasaulinėje parodoje (1964 m.), taip pat siekta pagarsinti Lietuvos vardą. Ypač tai svarbu buvo ir dėl to, jog atskirų tautinių paviljonų toje parodoje nebuvo, todėl leidimas pastatyti lietuvišką paminklą Amerikos lietuviams buvo labai svarbus. Pasirinktas stogastulpis (išseivijos spaudoje jis vadinamas kryžiumi), nes buvo nuspręsta, kad tik toks paminklas geriausiai išreiškia Lietuvos kančią ir rodo lietuviško liaudies meno turtingumą bei originalumą, ir dėl to, kad pasaulyje Lietuva žinoma kaip Kryžių žemė (Kryžius pasaulinėje... 1964).

1990 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kryžių funkcija išreikšti viltį dėl Lietuvos laisvės nebeakcentuojama. Tačiau Sibiro kankiniams dedikacijų išlieka: Lietuvių tautinėse kapinėse Čikagoje 1994 m. pastatytas metalinis dviaukštis stogastulpis, dedikuotas „Sibiro tremtiniams prisiminti“ (3 pav.). Labiau imama akcentuoti kryžiaus kuriamą „dalelės Lietuvos“ įvaizdį. Tokiu tikslu sukurtas ir Lemonto kryžių kalnelis (jo pradžia – 2000 m.). Nors kunigo Antano Saulaičio SJ teigimu, norėta ir šioje vietoje turėti lietuvišką religinį paminklą, ženklinantį

3 pav. Stogastulpis Lietuvių tautinėse kapinėse Čikagoje, skirtas Sibiro tremtiniams atminti (S. Urbonienės nuotrauka, 2012 m.)

4 pav. Lemonto kryžių kalnelis
(S. Urbonienės nuotrauka, 2012 m.)

lietuvišką bažnyčią ir lietuvių gyvenamas vietas („turi būti kryžius lietuviškas prie lietuviškos vietos, kaip prie bažnyčių yra visur“), kalnelio įkūrėjui Romualdai Povilaičiui – tai dalelė Lietuvos (Hoppe 2011). Kitiems – tai susikaupimo, ramybės vieta, kur galima prisiminti savo draugus, šeimos narius, gyvus ar mirusius artimuosius. Užsakydami kryžių ir dedikuodami jį savo artimiesiems, žmonės vis dėlto išsako norą, kad būtų „taip, kaip Kryžių kalne Lietuvoj“ (Amerikos lietuvis, 73 m.). Ne vienas Lemonto kryžių kalnelio kryžius yra skirtas užsakovams brangių asmenų atminimui (4 pav.).

Dauguma privačioje erdvėje statytų kryžių tradiciškai išreiškia individualius žmogaus siekius, norus, duotus įžadus, dažniausiai susijusius su padėka Dievui už išpildytus prašymus, suteiktas malones, primena artimus žmones.

Štai Beverli Šorso miestelyje (Indiana) 1980 m. Daugvilos padarytas kryžius prie Kazimiero ir Elenos Pocių namų dedikuotas jų tėvams, išstremtiems į Sibirą (LTSC/MA, b. „Daugvila Jurgis“). Kitas lietuvis imigrantas, pildydamas dar Lietuvoje Dievui duotą įžadą, 1980 m. pastatė iš akmenų koplytėlę su Švč. Mergelės Marijos Maloningosios skulptūra savo sode Vistoje (Kalifornija) (Čibas 1980: 3). Vienas žmogus davė įžadą dar gyvendamas Lietuvoje – jei atvažiuosias į JAV ir šalį apžiūrėsi, tai Dievo garbei padarys kryžių. Kai tai įvyko, jis įžadą tesėjo – pats padarė ir pastatė kryžių prie Tėvų jėzuitų vienuolyno Čikaгоje maždaug prieš trejetą metų (laikinais Amerikoje dirbantis lietuvis, 60 m.).

Religiumo siekis atsispindi Daumanto Čibo (1907–1982) prie namų (Vista, Kalifornija) statytame kryžiuje, kurį, kaip pats sakė, statėsi maldai ir susikaupimui (Gustaitis 1970). Tačiau kitame interviu Čibas išreiškė ir tai, kad kryžių statė dėl vilties Dievo pagalba išlaikyti lietuvių tautą ir sulaukti laisvės: „Stačiau, nes

reikėjo statyti. Mes visi širdyje turėjom keletą troškimų: kad Visagalis lietuvių tautą išlaikytų gyvą ir tvirtą, kad duotų daugiau didžių vadų ir kad visur pasaulyje greičiau susmuktų šėtoniški pavergėjai“ (Valandėlė... 1977).

Vieno Amerikos lietuvio (80 m.) teigimu, kryžius prie lietuvių namų – tai lietuviškumo ženklas, ženklas, kad čia gyvena lietuviai. Jauna Amerikos lietuvė sakė jos tėvų gyvenamame miestelyje netoli Čikagos mačiusi prie vieno namo stovintį lietuvišką kryžių. Paklausta, ar žino, kas ten gyvena ir ar tikrai tai lietuviškas paminklas, ji atsakė, kad tai stulpas su dviem stogeliais, išpuoštas įvairiais vingiuotais ornamentais, o viršuje yra kryželis. Ir pridūrė, kad panašų stulpą ji yra mačiusi Čikagos tautinėse kapinėse, todėl yra įsitikinusi, kad ten gyvena lietuviai, antraip kam jie statytųsi lietuvišką paminklą, jei būtų ne lietuviai.

Klausiamas, ar yra matęs kitose vietose, ne tik Čikagoje, lietuviškų kryžių, Amerikos lietuvis (45 m.) sakėsi kryžių matęs ir kitur, bet jie – ne lietuviški. Pridūrė, kad lietuviški kryžiai yra labai gražūs, palyginti su Amerikoje matytais kryžiais, kurie yra be jokių papuošimų. Kryžiai Amerikos peizaže nėra kažkas nežinomo ar neatpažįstamo. Kryžių yra pastatyta pakelėse, masinių žudynių vietose. Jų socialinė reikšmė yra patraukusi tyrėjų dėmesį (Bronner 1986; Beal 2005; Santino 2006). Amerikoje pakelėse statomi kryžiai turi panašią prasmę kaip ir daugelyje Europos šalių (ir Lietuvoje) – tai gali būti atminimas ten įvykusio įvykio ar žuvusio žmogaus, taip pat tai ir išpėjimas vairuotojams apie pavojingą vietą (Santino 2006: 15). Tačiau nors tai ir yra kryžius, bet kadangi jis be papuošimų, todėl Amerikos lietuvių neidentifikuojamas kaip „lietuviškas“. „Lietuviškas“ kryžius suvokiamas tik kaip „gražus“, tai yra ornamentuotas. Antai viena pusamžė moteris parodė man savo namuose ant sienos kabantį kryželį, kurį pirkusi kažkur Amerikoje, jau neprisimena kur, bet jai pasirodė labai lietuviški raštai, todėl ir pirkusi.

Paminėtina ir kryžiaus pastatymo, šventinimo ir vėliau prie jo vykstančių lietuvių bendruomenės susirinkimų, minėjimų reikšmė lietuviškumo palaikymui. Pasak lietuvių tautinės tapatybės tyrėjų, simboliai ir tam tikri ritualai, kuriuose matyti itin aiškus simbolių vartojimas, yra vienas lemiamų veiksnių, kuriančių tautinį identitetą (Akstinavičiūtė, Petraitytė 2007: 17). Tokie įvykiai kaip aukų rinkimas kryžiui pastatyti, kryžiaus statymo eiga ir ypač kryžiaus pašventinimo iškilmės suburdavo lietuvius bendrai šventei. Ypač tai pasakytina apie viešose erdvėse stovinčius kryžius, kurie memorializuoja tam tikrus įvykius, vietas ir kurie, anot amerikiečio folkloro ir populiariosios kultūros tyrėjo Jacko Santino, yra šventovės, atviros visuomenei (Santino 2006: 12). Kiekvienas įvykis buvo skelbiamas ir nušviečiamas spaudoje, jis tapdavo svarbiu išėivius vienijančiu veiksniu. Ir vėliau, prie kryžių atliekant tam tikras apeigas ar rengiant minėjimus, toks paminklas išlaiko šią vienijimo funkciją. Sociologės Jolantos Kuznecovienės žodžiais, visoms grupėms reikia simbolių ir ritualų, kad būtų galima išlikti, pa-

laikyti susitelkimą ir vėl patvirtinti bendras idėjas, kurias jie sukūrė (Kuznecovienė 2008: 75). Pvz., kaip pasakojo kun. Saulaitis, Lemonto kryžių kalnelis yra ne tik parapijiečių, bet ir iš kitų vietų atvykstančių lietuvių susibūrimo vieta – čia minimos Vėlinės ir birželio 15 d. (Lietuvos okupacijos diena). Be to, prie kalnelyje stovinčių kryžių lietuviai mėgsta fotografuotis vestuvių, krikštynų progomis. Tokios bendros etninės šventės, anot tyrėjų, atlieka kolektyvinio ritualo funkciją ir padeda išsaugoti identitetą, stiprinti ar atgaivinti priklausymo vienai ar kitai šaliai ir bendruomenei jausmą, tačiau jos gali žymėti ir skirtį nuo gyvenamosios šalies visuomenės ir pabrėžti migrantų kitoniškumą, arba nuo kilmės šalies ir parodyti, kad migrantai yra atitolę nuo papročių ir tradicijų (Liubinienė 2011: 155). Kryžiai pabrėžia kitoniškumą nuo gyvenamosios šalies, bet teigia papročių ir tradicijų sąsajas su kilmės šalimi.

Skulptūra ir dekoro elementai kryžiuose

Šiame poskyryje apžvelgsiu pagrindinius kryžių, koplytstulpių, stogastulpių, koplytėlių – tiek interjero atributų, tiek ir lauko paminklų – simbolinius dekoru elementus.

Pirmiausia aptarsiu skulptūrą, kuri tradicinėje kryždirbystėje užima svarbią vietą paminklo architektonikoje, dažniausiai išreiškia jo idėjinį turinį. Skirtinai nei Lietuvoje, Amerikos lietuvių kryžiuose, koplytstulpiuose ir koplytėlėse pavaizduotų siužetų įvairovė nėra didelė. Vyrauja Nukryžiuotasis, Rūpintojėlis, Aušros Vartų Marija, Šiluvos Marija, šv. Kazimieras, nors pasitaiko ir kitų (šv. Jurgis, šv. Mykolas arkangelas, šv. Ona).

Pastebėtina, kad Amerikos lietuviai meistrai siužetų įvairovę praplėtė ne religiniais šventųjų atvaizdais, bet Lietuvai nusipelnusių asmenų atvaizdais, taip pat ir istorinės temos siužetais, nepamirštami ir Lietuvos bažnyčiai nusipelnę veikėjai (palaimintasis Mykolas Giedraitis, vyskupas Motiejus Valančius).

Pabrėžiant Lietuvos istoriją, į paminklus įkeliami Lietuvos karžygių, gynusių Lietuvą nuo įvairių priešų, – dažniausiai Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Vytauto ir Mindaugo – atvaizdai. Pvz., Vytauto Didžiojo skulptūra šalia religinės temos statulų (Pietos, Rūpintojėlio, šv. Kazimiero, Šiluvos Marijos, Aušros Vartų Marijos) yra įkelta į Portlando stogastulpį. Lietuvos valdovų Mindaugo ir Vytauto atvaizdai buvo minėtame Niujorko pasaulinėje parodoje pastatyta stogastulpyje. Beje, pastarajam paminklui skulptoriaus Ramojaus Mozoliausko (1925–2010) sukurtomis statulomis buvo simboliškai pavaizduota Lietuvos istorija: šalia Mindaugo ir Vytauto, didžiųjų Lietuvos kunigaikščių, kiekvieno savaip svarbaus Lietuvos istorijai, buvo įkelta ir Lietuvos partizano su motina kompozicija, atskleidžianti tragišką pokario Lietuvos istoriją (beje, šis stogastulpis buvo dedikuotas „Žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę“), Lietuvos valstybingu-

mą reprezentuojantis herbas Vytis bei krikščioniškajai Lietuvos kultūrai svarbūs šventieji: Pieta ir Rūpintojėlis, simbolizuojantys Lietuvos kančias, Lietuvos dangiškasis globėjas šv. Kazimieras ir liaudyje populiarius pergalės prieš blogį simbolis šv. Jurgis (Lietuvišką kryžių... 1964).

Paminėtinas D. Čibas, savo koplytstulpiuose ir kryžiuose praplėtes ir suaktualinęs siužetinę įvairovę. Štai į koplytstulpį, skirtą Sibire kentėjusiems ir kenčiantiems lietuviams atminti, įkomponavo Jėzaus Nazariečio, liaudiškoje sampratoje išreiškiančio apibendrintą kenčiančio ir išjuokto, bet savo kančia pasiruošusio atpirkti žmonijos nuodėmės Išganytojo įvaizdį, o čia reiškiantį ir Lietuvos žmonių kančias, skulptūrą, taip pat įdėjo 6 figūrėlių kompoziciją, vaizduojančią Sibiro tremtinių lietuvių šeimą. Pats meistras prisipažino, kad į savo kryžius išdrįso įkelti dar nematytas „stovylėles“. Pirmiausia vietoj Nukryžiuotojo (Kančios) – Prisikėlęs Kristus, nes toks Jėzus jam labiau patinkas, kadangi duoda daugiau vilties, primena, kad ir Lietuva prisikels. Kaip pats sakė, turbūt pirmą kartą į kryžių įkopė žemaičių dorintojas Ambraziejus Pabrėža, arkivyskupas Jurgis Matulaitis, kunigas Alfonsas Lipniūnas, Lietuvos krikštytojas ir kankinys karalius Mindaugas su abiem savo sūnumis, visoms gailestingų darbų darytojoms atstovaujanti Barbora Žagarietė (LTSC/MA, b. „Čibas Daumantas“, l. 11).

Visgi išeivijos kryžiuose ir koplytstulpiuose bei koplytėlėse vyrauja Rūpintojėlio skulptūrėlės. Toks dažnas šio siužeto naudojimas motyvuojamas tuo, kad „pagal gražų lietuvišką tradicinį pavyzdį sodybą globoja visų lietuvių mylimas ir brangus Rūpintojėlis“ (LTSC/MA, b. „Kryžiai ir koplytstulpiai“). Išeivių darbuose Rūpintojėlis dažniausiai pasirenkamas ne kaip religinis įvaizdis, o kaip simbolinis kenčiančios Lietuvos įprasminimas ir kaip rūpestis dėl lietuvybės išlaikymo („Rūpintojėlis rymo ir kalba, kaip ir lietuviai susirūpinę savo tikėjimą ir lietuvybę išlaikyti ne tik okupuotoj tėvynėj, bet ir laisvėj“ (LTSC/MA, b. „Kryžiai ir koplytstulpiai“). Drožėjo V. Veselkos žodžiais, Rūpintojėlyje atsispindi „mūsų tautos skausmas – nuolatinis kaimynų skriaudimas“ (Vaškaitis 1976). Toks Rūpintojėlio populiarumas nestebina. Rūpintojėlio sureikšminimą imigrantai atsivežė iš tarpukario Lietuvos. Dar XX a. pradžioje susirūpinusio, liūdinčio Kristaus atvaizdas lietuvių inteligentų pastangomis buvo susietas su lietuvių tautos patirtais vargais, ir jau tuo metu Rūpintojėlis tapo lietuvių tautos simboliu, atitinkančiu tautos dvasią. Tolesniam Rūpintojėlio įvaizdžio sureikšminimui svarbūs buvo XX a. 3–4 dešimtmetyje suintensyvėję liaudies skulptūros tyrinėjimai. Tuo metu tyrinėtojai atkreipė dėmesį į kelis populiariausius liaudies skulptūros siužetus ir, bandydami nustatyti jų prasmę etninėje aplinkoje, susiejo juos su tuo metu vyravusiu ideologizuotu požiūriu į kryžius kaip į tautinės kultūros simbolius. Todėl buvo iškelti tokie liaudies skulptūros siužetai kaip Rūpintojėlis ir Pieta, kurie, tyrinėtojų nuomone, yra ypač reikšmingi tautai, simbolizuojantys jos kančią bei likimą (Galaunė 1930; Balys 1937; Čerbulėnas 1939). Per šiuos naujai

sureikšmintus simbolius (šalia jau anksčiau sureikšmintų lietuviškumo simbolių – kryžių) bandyta prisistatyti pasauliui. Skulptoriaus Juozo Mikėno sukurta skulptūra „Rūpintojėlis“ eksponuota 1937 m. pasaulinėje Paryžiaus parodoje kaip simbolizuojanti sunkią lietuvių tautos būtį istorijos tėkmėje. Nepriklausomos Lietuvos laikais ir iki pat sovietų okupacijos Rūpintojėlis laikytas tautos charakterio, likimo ir istorijos simboliu.

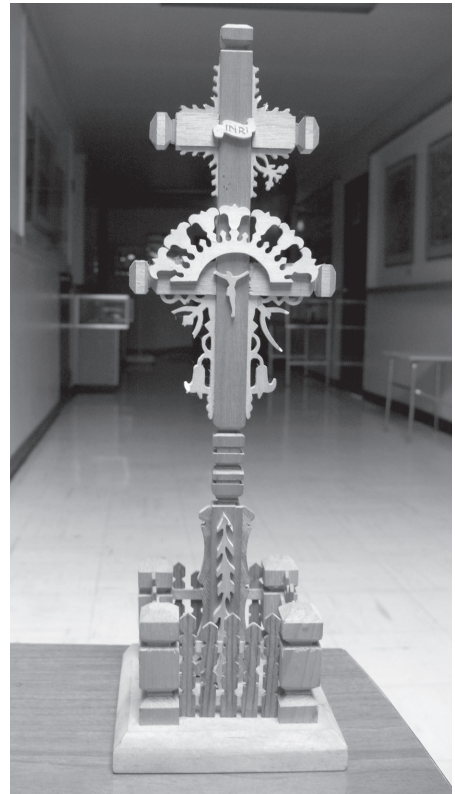
Kiti du išėivijos kryžiuose ir koplytėlėse dažniausiai pasikartojantys atvaizdai – tai Aušros Vartų Švč. Mergelė Marija ir Šiluvos Švč. Mergelė Marija – svarbiausių ir garsiausių Lietuvos šventovių stebuklingieji atvaizdai, kataliko sąmonėje keliantys asociaciją su Marijos visokeriopa globa, be to, ir tiesiogiai identifikuojami su Lietuva. Tarp šventųjų globėjų vyrauja šv. Kazimiero, Lietuvos dangiškojo globėjo, skulptūros. Tad šie trys atvaizdai – Aušros Vartų ir Šiluvos Marija bei šv. Kazimieras, – išlaikydami savo religinę svarbą, simbolizuodami lietuvių katalikybę, Amerikos lietuviams, ypač *dipukų* kartai, taip pat siejosi su Lietuvos įvaizdžiu, žymiausiomis jos vietomis.

XX a. pirmoje pusėje (iki sovietų okupacijos) kaip svarbiausi lietuviybės simboliai tyrinėtojų įvardijama kalba, tautiniai drabužiai ir Lietuvos valstybingumo ženklai (himnas, vėliava, herbas, Vyčio kryžius, Gedimino stulpai) (Merkienė 1994: 63). Iš lietuvių diasporos tyrimų (Kuzmickaitė 2004; Čiubrinskas 2005) matyti, kad šie ženklai buvo svarbūs ir imigrantams Amerikoje. Tą patvirtina ir čia aptariami dirbiniai – interjero ir lauko kryžiai. Tokie Lietuvos valstybingumo ženklai kaip Vytis, Gedimino stulpai, Vyčio kryžius vaizduojami vos ne kiekviename kryžiuje atskirai, o kartais, siekiant sustiprinti tam tikrą idėją, ir visi kartu. Be šių ženklų, dar pavaizduojamas ir Lietuvos žemėlapis, teigiantis nepriklausomos Lietuvos ribas. Šiais simboliais (o simboliai, anot Geertzo, yra išoriniai informacijos šaltiniai ir svarbiausias kultūros modelių, t. y. simbolių sistemų arba grupių, būdingasis bruožas (Geertz 2005: 102) išėivijos kryžių dirbėjai ir projektuotojai pabrėždavo savo tautines aspiracijas ir kryžiumi suteikdavo ne tik religingumo, bet ir tautinio identiteto išraiškos prasmę. Be to, pasak etnologės A. Čepaitienės, tyrinėjusios tremtinių ir politinių kalinių rankdarbius, valstybiniai ir tautiniai simboliai puošyboje tampa asmens, kaip tautinės bendrijos nario, pasireiškimo būdu (Čepaitienė 1994: 157).

Kaip pažymi tyrinėtojai, išėiviams, ypač *dipukų* kartai, lietuviška kultūra buvo ir tebėra nekintanti vertybė (Čiubrinskas 2005: 49), tad ją išlaikyti buvo vienas svarbiausių uždavinių. Be to, imigrantams besikuriant svetimose naujo krašto aplinkoje religija tampa vienu svarbiausių veiksnių gyvenime (Fainhauz 1991: 33; Kuzmickaitė 2004: 139). Lietuviškumas siejamas su katalikybėmis, jos praktikavimu, vertybėmis (Kripienė 2011: 108). Tad kryžius, rodantis lietuvių išpažįstamą religiją, o jo ornamentai, reiškiantys lietuviškumą, imigrantams tapo ženklu, kuriuo remiantis galima iš šalies nustatyti jų lietuviškumą. Taigi, tautinio identiteto deklaracija rėmėsi išoriškai atpažįstamais objektais. Kadangi tie objektai turėjo būti iškart

ir nedvejojant atpažįstami kaip lietuviški, todėl dėmesys buvo kreipiamas į ornamentus, siekta, kad toks kryžius „dėmesį atkreiptų savo tautiniu stiliumi“ (Lietuviškas kryžius... 1974), taip pat ir „pasidalinti su kitais savo turtingu lietuvišku paveldu“ (Lietuviška koplytėlė... 1979).

Ne vienas meistras ir dailininkas, kūrė ar projektavę kryžius, studijavo iš Lietuvos atsivežtus albumus, siekdami kuo geriau perteikti lietuviškuosius ornamentus. Dauguma naudojo gausybę augalinių motyvų, ypač tulpių (5 pav.). Kaip amerikiečių žurnalistui sakė meistras A. Poskočimas, tulpė yra pagrindinis ir gausiausiai sutinkamas lietuvių liaudies meno ornamentas (Johnson 1984: 9). Nemažai motyvų buvo „pasiskolinta“ iš tekstilės, taip siekiant dar labiau sustiprinti kryžiaus lietuviškumą. Lietuviškumą išreiškiančių ženklų nenustota ieškoti iki šiol. Pavyzdžiui, Romualdas Povilaitis (gyv. Lemonte), dirbdamas tiek interjero, tiek lauko kryžius, naudoja gintarą arba gintarą primenantį geltoną stiklą. Paaiškindamas amerikiečių žurnalistei savo kryžiuose naudojamus simbolius jis, be kita ko, sakė, kad geltonas stiklas simbolizuoja saulę, tulpės – liaudies meną, pusbėnulis – dėl to, kad kažkada lietuviai garbino Saulę ir Mėnulį (Hoppe 2011). Pats meistras man savo pasirinkimą naudoti gintarą motyvavo tuo, kad gintaras nuo seno yra „Lietuvos auksas“, Lietuvos nacionalinis turtas ir parodo lietuviškumą: „visur savo darbuose įdedu gintarą“.

5 pav. Antano Poskočimo kryželis. LTSC LM
(S. Urbonienės nuotrauka, 2012 m.)

Kryžius kaip tautinio identiteto simbolis

Kryžių ornamentų sureikšminimas nėra išeivių atradimas. Jie tą sampratą traukdami iš Lietuvos išsinešė su savimi. Požiūrį į kryžių kaip geriausiai nacionalinį charakterį atspindintį liaudies dvasios kūrinių suformavo tautinio atgimimo metais XX a. pradžioje suintensyvėjusios paieškos menine forma išreikšti tautinį tapatumą. Tuo metu kryžius iškeliamas į bene svarbiausio nacionalinio meno tradicijų nešėjo gretas. Nuo XX a. pradžios lietuviškas kryžius

vadinamas paminklu, atspindinčiu tautos grožio supratimą (Szukiewicz 1903). Ir vėliau, nepriklausomos Lietuvos Respublikos laiku (1918–1940 m.), buvo plėtojama kryžių kaip ypatingos liaudies meno srities, išreiškiančios ne tik religinį, bet ir nacionalinį kultūros savitumą, samprata. Kryžių kaip tautinio savitumo simbolio svarbos sureikšminimui pasitarnavo vietinės kryžių kilmės teorija. Jono Basanavičiaus iškelta (Basanavičius 1912), o Pauliaus Galaunės, Antano Rūkštelės, Klemenso Čerbulėno plėtota kryžių kilmės iš pagoniškojo nekrokulto teorija lėmė, kad svarbiausia lietuviško kryžiaus meninės išraiškos priemone imtas laikyti ornamentas, ypač tie jo motyvai, kurie laikyti ikirikriščioniškais, taigi, ypač senais ir todėl neabejotinai lietuviškais (Galaunė 1926; Galaunė 1930; Rūkštelė 1929; Čerbulėnas 1937). Kryžius vadintas lietuvybės simboliu, kuriame matyti lietuvių grožio pajautimas, sugebėjimas jį išreikšti formomis, kurios būdingos tik lietuvių meniškai nuovokai, lietuviškam stiliui (Rūkštelė 1937: 8–9). Be kryžių neapsiėjo jokios, ypač tarptautinės, parodos. Tuo metu imtos propaguoti dvi paminklų formos – tai stogastulpis ir kryžmiškas kryžius, kadangi abi šios rūšys galėjo būti gausiai dekoruojamos ornamentais, propaguojamais kaip nacionaliniais. Būtent šios dvi paminklų formos įsivyravo tarp išėivijoje sukurtų lauko mažosios architektūros paminklų ir interjero dirbinių.

XX a. 3-iajame dešimtmetyje prie paminklo, kurį galima pavadinti lietuvišku kryžiumi, turint galvoje jo naują ideologinį vaidmenį ir visai Lietuvai bendrą stilistiką, formavimo svariai prisidėjo profesionalių dailininkų sukurti projektai. Juose pateikta paminklų forma ir dekoras tapo svarbiausia sąmoningo tautiškumo raiškos priemone. Projektai buvo skirti artėjančiam Lietuvos valstybės dešimtmečio jubiliejui, kurio proga 1928 m. generolas Vladas Nagevičius inicijavo visoje Lietuvoje kryžių statymo akciją. Paminėjimui skirti kryžiai buvo pageidautini tokie, kurie pasižymi itin stipria nacionaline išraiška. Paminklų projektus rengė dailininkas Adomas Varnas su Kauno meno mokyklos mokiniais, remdamasis savo gausiu fotografijų rinkiniu. Kaip teigė pats A. Varnas, pagal tuos projektus visoje Lietuvoje buvo pastatyta daugiau kaip tūkstantis paminklų (K-nas 1939: 7). Jubiliejiniai kryžiai buvo statomi viešose erdvėse, aprašomi spaudoje, iškilmingai šventinami, todėl buvo plačiai žinomi. Žvelgiant į Amerikoje pastatytus kryžius, pastebimos kelios besikartojančios formos, labai primenančios Varno sukurtus kryžių ir stogastulpių projektus. Išėivijoje pamėgtas Dzūkijai būdingas kryžius, išsiskiriantis raiškiu kryžmą juosiančiu nimbu ir Kristaus kankinimo įrankiais (ietys, šakės, ilgakotis kirvis), rėminančiais kryžiaus centrą (Varno projektas, skirtas Kaišiadorių–Trakų rajonams) ir Rytų Lietuvai būdingas dviaukštis, gausiai ornamentuotas stogastulpis (Varno projektas, skirtas Rokiškio–Zarasų rajonams). Tokį dzūkišką kryžių architektas Mulokas įkomponavo į Ist Sent Luiso (Ilinojus) lietuvių Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčios altorių (1956 m.). Panašių kryžių, tik be Kristaus kankinimo įrankių, buvo sukūrus Poskočimas (Dainavos jaunimo stovykloje 1975 m., lietuvių pavil-

jonui parodoje Sent Luiso mieste 1981 m.). Jis buvo padaręs ir identiškų Varno projektui dviaukščių stogastulpių. Yra žinoma, kad Poskočimas konsultavosi su Čikagoje gyvenančiu Varnu dėl kryžių drožybos; dailininkas jam parodė ir savo sudarytą kryžių albumą (Prunskis 1981). Be to, vieną tokių stogastulpių (prie dr. Jono Adomavičiaus namų Čikagoje) jie kūrė kartu – Varnas pateikė projektą, o Poskočimas jį įgyvendino (Lietuviškas kryžius prie... 1959). Gali būti, kad šiuo atveju Varnas bus panaudojęs savo su Kauno meno mokyklos mokiniais 1928 m. sukurtą stogastulpio projektą.

Be to, išeivijoje sustiprėjo Lietuvos Respublikos laikotarpiu atgaivinta kryžiaus, kaip kovos už lietuvių tautą simbolio, prasmė. Šiuo atveju prisimintina Lietuvoje 1937 m. pradėta vadinamųjų Vilniaus kryžių (skirtų okupuotam Vilniui prisiminti) statymo akcija (Rūkštelė 1937). Kryžiai turėjo priminti užgrobtą Vilniaus krašto lietuvių nacionalines aspiracijas, simbolizuoti užgrobtą Vilniaus krašto lietuvių tautinę kovą. Analogiškai kryžiai išeivijoje atkartoją tas pačias XX a. 3–4 dešimtmečių aspiracijas – jie turi demonstruoti lietuviškumą, pasauliui priminti okupuotą Lietuvą, išreikšti viltį dėl jos laisvės: „Šis paminklas nuolat byloja pasauliui apie Lietuvą, jos gražų tautinį meną ir apie tą skriaudą, kurią sovietai padarė lietuvių tautai, užgniauzdami jos pražyduosią laisvę“ (Paminklinis... 1965).

Baigiamosios pastabos

Keičiantis istorinėms aplinkybėms lietuvių kryždirbystė įgydavo skirtingas simbolines reikšmes. Tiek Lietuvoje, tiek ir kitose šalyse kryžiai atskiriems individams buvo jų religingumo ženklas. Tačiau atskirais laikotarpiais tiek individams, tiek visuomenei kryždirbystė įgydavo papildomų reikšmių.

XX a. pirmoje pusėje kuriantis tautinei Lietuvos valstybei buvo ieškoma ženklų nacionalinės kultūros pagrindimui. Tuomet buvo konceptualizuotas puošnus kryžius kaip išskirtinai lietuviškas. Itin sureikšminus kryžiuose išvelgtus nacionalinį charakterį išreiškiančius ženklus – ornamentus, kryžiai be išlygų buvo pristatyti kaip raiškiausi, būdingiausi nacionalinę dvasią atspindintys kūriniai. Tokias nuostatas išsivežę atskirti nuo tėvynės išeiviai, jausdamiesi atsakingi už lietuviškumo palaikymą, Lietuvos vardo garsinimą pasaulyje, ieškojo įvairių tautiškumo manifestacijos formų. Viena tokių manifestacijų ir buvo kryžiai – simboliniai objektai, jau nuo XX a. pradžios padedantys išreikšti tautinės kultūros savitumą, taip pat ir Lietuvos istorijos kataklizmus.

Puošnus kryžius, tarpukario Lietuvoje tapęs emblema, rodančia lietuviškumą, toks išliko ir išeivijoje. Šie lietuviški simboliai namuose, privačiose ir viešose erdvėse priminė lietuviams imigrantams kažkada paliktą tėvynę Lietuvą. Kryžiai palaikė siekius ir viltis, susijusias su tėvyne, dažnai trauminę, kolektyvinę socialinę atmintį. Toks lietuviškas objektas svetimame krašte tarsi simboliškai sujungė prarastą tėvynę su dabartine gyvenamąja vieta ir padėjo lengviau priimti svetimą kraštą, geriau adaptuotis naujoje aplinkoje.

Tautiškumas ir religija buvo pokarinių imigrantų (*dipukų*) gyvenimo prasme ir esmė. Šalia tokių bendrųjų kultūrinių simbolių kaip kalba ir religija lietuvių imigrantams (ypač *dipukų* kartai) reikšmingas tapo ir konkretus simbolinis objektas – lietuviškas ornamentuotas kryžius, koplytstulpis ar stogastulpis. Statydami prie savo namų lietuviškus kryžius ar įsigydami miniatiūrinius jų modelius namams, jie ne tik išreiškė savo katalikiškumą, bet pirmiausia manifestavo lietuviškumą. Ir tai rodė ne tik sau, bet ir aplinkiniams.

Lauko paminklų – kryžių, koplytstulpių, stogastulpių – dirbimas išėivijoje šiuo laiku yra gerokai sumenkęs, tačiau maži interjerui skirti lietuviški kryželiai vis dar išlieka paklausūs kaip lietuviškumą simbolizuojantys objektai.

Literatūra

Akstinavičiūtė Ieva, Petraitytė Daiva. 2007. Lietuvių tautinės tapatybės simbolių komponentų konfigūracijos, *Filosofija. Sociologija* 2: 14–31.

Astašaitis Algimantas. 1953. Lietuviškų raižinių kūrėjas, *Draugas* 05 23.

Bakšytė-Richardson Milda. 1999. Amerikos lietuvių kryžiai ir koplytėlės, Merkienė I. R., Savoniakaitė V. (sud.). *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*: 260–276. Vilnius: Mokslo aidai.

Balys Jonas. 1937. Smūtkelio kultas, *Akademikas* 15: 312.

Basanavičius Jonas 1912. Lietuvių kryžiai archaiologijos šviesoje, Jaroševičius A. *Lietuvių kryžiai*: 5–33. Vilnius: Lietuvių dailės draugija.

Baužys J. (red.). 1991. *Dainava* 35. Chicago: „Draugo“ spaustuvė.

Beal Timothy K. 2005. *Roadside Religion. In Search of the Sacred, the Strange, and the Substance of Faith*. Boston: Beacon Press.

Bronner J. Simon. 1986. *Grasping Things. Folk Material Culture and Mass Society in America*. Lexington: the University Press of Kentucky.

Buv. augsburgiečių dėmesiu. 1982, *Dirva* 10 14.

Celiešius P. (red.). 1983. *J. Muloko architektūra*. Los Angeles.

Čepaitienė Auksė. 1994. Tautiniai simboliai Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių rankdarbiuose, Merkienė R. (sud.). *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*: 152–160. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Čerbulėnas Klemensas. 1937. Tautinis elementas lietuvių kryžiuose, *Naujoji Romuva* 4–5: 87–92.

Čerbulėnas Klemensas. 1939. Tragiški siužetai liaudies mene, *Lietuvos aidas* 04 06: 1.

Čerbulėnas Klemensas. 1966. Liaudiškų memorialinių paminklų kilmė ir jų architektūrinė-meninė charakteristika, Baršauskas J. ir kt. (red.). *Lietuvos TSR architektūros klausimai* 3: 98–121. Vilnius: Mintis.

Čibas Daumantas. 1980. Koplytėlė iš Kalifornijos akmenų, *Draugas* 06 28: 3.

Čiubrinskas Vytis. 2005. Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje, *Sociologija: mintis ir veiksmai* 2: 41–54.

Daukšas Darius. 2006. Tautinio tapatumo tyrimų teorinės problemos: antropologinė perspektyva, *Filosofija. Sociologija* 2: 2–7.

Daukšas Darius. 2011. Migracija, Savoniakaitė V. (sud.). *Lietuvos etnologijos ir socialinės antropologijos enciklopedija*: 307–310. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Fainhauz David. 1991. *Lithuanians in the USA. Aspects of Ethnic Identity*. Chicago: Lithuanian Library Press.

Galaunė Paulius. 1926. *Lietuvių kryžiai*. Kaunas: [Čiurlionies galerija].

Galaunė Paulius. 1930. *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas: L. U. Humanitarinių mokslų fakultetas.

Geertz Clifford. 2005. *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos.

Grider Sylvia. 2011. Memorializing Shooters with their Victims, Margry P. J., Sanchez-Carretero C. (eds.). *Grassroots Memorials: the Politics of Memorializing Traumatic Death*: 108–142. New York, Oxford: Berghahn Books.

Grinius Jonas. 1970. Lietuvos kryžiai ir koplytėlės, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* V: 1–177.

Gustaitis Algirdas. 1970. Nuostabūs Daumantas Čibas, *Draugas* 09 05.

Hoppe Janice. 2011. From Lithuania to Lemont, *Lemont Reporter* 07 22.

Johnson Kevin. 1984. Chi Lives: Antanas Poskocimas, Carver of Crosses, *Chicago Reader* 01 20: 6, 9.

Kasniūnas Vytautas. 1985. Dvi kelionės į Mackinaw salą ir miestą, *Draugas* 10 01.

K-nas P. 1939. „Tegul Lietuva pasipuošia milijonu lietuviškų kryžių!“: pasikalbėjimas su dailininku Varnu. Gražios Karo Muziejaus pastangos, *XX amžius* 05 06: 7.

Končius Ignas. 1954. *Medžio drožiniai gimtajam kraštui atsiminti*. Bostonas: L. Končius.

Končius Juozas. 1966. Išgarsėję Daytono lietuvių paminklai, *Draugas* 08 02.

Koplytėlės šventinimo aktas. 1982. *Draugas* 05 20.

Kripienė Ieva. 2011. Etninių institucijų vaidmuo socialiniame imigrantų gyvenime: lietuviai Niujorke, Čiubrinskas V. (sud.). *Lietuviškasis identitetas šiolaikinės emigracijos kontekstuose*: 105–117. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Kryžius pasaulinėje parodos aikštėje. 1964. *Darbininkas* 03 17.

Kuzmickaitė Daiva Kristina. 2004. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Kuznecovienė Jolanta. 2008. Šventes švenčiantis lietuvis: bendruomeniško diapazonas, Čiubrinskas V., Kuznecovienė J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: 75–88. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Laiškai lietuviams 12: 198. 1952.

Lietuviška koplytėlė Marijos garbei. 1979, *Draugas* 08 13.

Lietuvišką kryžių stebės milijonai. 1964, *Draugas* 04 12.

Lietuviškas kryžius Mundelein seminarijoje. 1974, *Draugas* 05 09.

Lietuviškas kryžius prie dr. Adomavičiaus namų. 1959. *Naujienos* 06 13.

Liubinienė Neringa. 2011. „Aš esu lietuvė visada, tiktai galiu turėti kitą pilietybę“: imigrantų iš Lietuvos identiteto dëlionės Šiaurės Airijoje, Čiubrinskas V. (sud.). *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės migracijos kontekstuose*: 141–161. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Merkienė Irena Regina. 1994. Etninė kultūra ir lietuviybės simboliai, Merkienė R. (sud.). *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*: 55–69. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Paminklinis kryžius Portlande. 1965, *Draugas* 03 25.

Prunskis Juozas. 1981. Lietuviškų kryžių kūrėjas, *Draugas* 03 27.

Richardson B. Milda. 2009. Paminklai ir koplytstulpiai, Lukas A. (red.). *Lietuvių kultūrinis paveldas Amerikoje=Lithuanian Cultural Legacy in America*: 180–181. Silver Spring Md.: Lithuanian American Community Inc., Cultural Affairs Council.

R-kas. 1979. Lietuviškas kryžius amerikiečių parapijoje, *Draugas* 01 07: 4.

Rūkštelė Antanas. 1929. *Lietuvių tautodailė*. Kaunas: Lietuvių dailės draugija.

Rūkštelė Antanas. 1937. *Vilniaus kryžiai*. Kaunas: VVS leidinys.

Santino Jack. 2006. Performative Commemoratives: Spontaneous Shrines and the Public Memorialization of Death, Santino J. (ed.). *Spontaneous Shrines and the Public Memorialization of Death*: 5–15. New York: Pelgrave Macmillan.

Szukiewicz Wandalin. 1903. Krzyże zdobne w guberniji Wilenskiej, *Wisla* 17: 700–706.

Tijūnas Jonas. 1973a. Seligenstadto paminklinis kryžius papuošė Romuvos sodybą, *Mūsų pastogė* 5: 8.

Tijūnas Jonas. 1973b. Romuvoje pastatytas lietuviškas kryžius, *Draugas* 02 22.

Tokiais paminklais turėtume nusėti pasaulį. 1962, *Draugas* 10 09.

Valandėlė pas Čibus Toluvoje. 1977, *Draugas* 10 15.

Vaškaitis Bronius. 1976. Įspūdinga lietuvių paroda eucharistiniame kongrese, *Draugas* 08 16.

Cross Crafting in Emigration: Manifestation of Religiosity and/or Lithuanian Identity

Skaidrė Urbonienė

Summary

The article analyses crosses, wayside shrines and roof-poles (outdoor monuments and interior details). Its main source is the field investigation pursued by the author in Chicago in April-May 2012, as well as archival materials, museum-pieces and publications in the emigrant press.

The article aims at answering the question: what significance Lithuanian-made crosses (outdoor monuments and interior details) had in the emigrants' lives. Pursuing the above mentioned aim, the author reviews the origins of cross crafting in emigration, singles out the peculiar features of crosses put up in private and public space, reveals the symbolic significance of small crosses intended for the interior, reveals the dominant sculpture stories (themes) and decorative elements, as well as their symbolic meanings, in the objects of cross crafting and defines the importance of crosses (outdoor monuments and interior details) in attempts to sustain Lithuanian identity in emigration.

The research revealed that crosses have little significance for the younger generation and for the emigrants of the third wave. Thus the investigation focused on the importance of crosses (outdoor monuments and interior details) in the lives of post-war emigrants (the so-called *dipukai*).

Numbers of crosses in foreign countries skyrocketed after World War II, when a large wave of emigrants left their homeland. Lithuanians already started making crosses in displaced persons camps in Germany. The carvings fall into two groups, based on their purpose – outdoor monuments and items intended for the interior. Most of them echo the forms of crosses put up in Lithuania and are amply ornamented, thus emphasizing the carving's Lithuanian origin. Hence, already in the displaced persons camps, Lithuanian refugees made efforts to adapt in the foreign country by recreating their homeland and objects representing their home environment to help them retain links with Lithuania. Such items as small crosses intended for the interior and large outdoor carvings became the symbol of their abandoned Lithuanian homeland, their native villages and homesteads.

Outdoor crosses were put up in private space, near the houses of Lithuanian immigrants, and in the public space, near churches, community houses, in youth camps, and cemeteries. The majority of crosses, wayside shrines and roof-poles erected in the public space were dedicated to Lithuanian partisans and martyrs of the Siberian exile, as well as suffering and suppressed Lithuanian people. Crosses put up near churches were related to church jubilees, Christianization of Lithuania and anniversaries of the country's independence. In addition, crosses represented an important aim pursued by Lithuanian immigrants, namely, to sustain the identity of the young generation and glorify the name of Lithuania in the world. After the reinstatement of the country's independence, in 1990, the function of crosses as a symbol of hope for freedom is no longer emphasized and the focus shifts to the image of "a particle of Lithuania", created by the cross. Most crosses put up in private space traditionally express the owner's aspirations, wishes and pledges, usually related to gratitude to God for answered prayers and granted mercies and memories of the dear ones. However, in the

majority of cases, the privately owned crosses, symbolize both – religious aspirations and manifestations of Lithuanian identity.

In the US, unlike Lithuania, the variety of sculpture stories and plots used in Lithuanian crosses, wayside shrines and chapels is rather small. Topics related to religion are mostly represented by the Pensive Christ, crucifix, St. Mary of the Gates of Dawn, St. Mary of Šiluva and Saint Casimir. It is noteworthy that American woodcarvers supplemented the array of plots with portraits of famous Lithuanians (including Bishop Motiejus Valančius and Lithuanian rulers, Vytautas and Mindaugas) and episodes from history (such as partisans in their struggle for Lithuania's freedom and exiles in Siberia). However, the predominant image is the Pensive Christ. Woodcarvers in emigration usually choose to represent it not as a religious image, but as a symbol of suffering Lithuania and aspiration to sustain one's national identity. Symbols denoting Lithuania's statehood (*Vytis*, "the Chaser" from the coat of arms of Lithuania, the Columns of Gediminas and the Cross of *Vytis*) are also amply employed.

Emigrants that were isolated from their homeland and felt responsible for the preservation of their national identity and glorification of Lithuania's name in the world were in search for various forms of nationality manifestation. One of such manifestations was the cross, a symbolic object that, already from the early 20th century, helped reveal the peculiarity of Lithuanian culture as well as cataclysms of the country's history. The ornate cross, which in interwar Lithuania had become a symbol of national identity, sustained its status in emigration.

Lithuanian symbols put up at home, in private and public spaces reminded of the abandoned homeland. A Lithuanian object in a foreign country, symbolically united the lost homeland with the new place of residence and helped accept the foreign climate and adapt to the new environment.

Nationality and religion were the meaning and essence of life of the post-war emigrants (*dipukai*). Alongside the common cultural symbols, such as language and religion, Lithuanian emigrants (especially the generation of *dipukai*) attached significance to a concrete symbolic object: the Lithuanian ornate cross, wayside shrine or roof-pole. Erecting Lithuanian crosses near their houses or purchasing their smaller versions for the interior, people not only expressed their religiousness but, first and foremost, manifested their Lithuanian identity, not only for themselves but also for others.

Crafting of outside monuments – crosses, wayside shrines and roof-poles – has gone in to decline but small Lithuanian crosses, intended for the interior, are still in demand and eagerly purchased as symbols of Lithuanian identity.